

Laurent Binet

Sedmá funkce jazyka

**Kdo
zabil Rolanda
Barthese?!?**

**Od autora
bestselleru
HHhH.**

ARGO

SEDMÁ FUNKCE JAZYKA

Laurent Binet

Sedmá funkce jazyka

Přeložila Michala Marková

Argo

Tato kniha vychází za pomoci programu na podporu publikační činnosti
F. X. Šalda Francouzského institutu v Praze.

Cet ouvrage, publié dans le cadre du Programme d'aide à la publication
F. X. Šalda, a bénéficié de la collaboration de l'Institut français de Prague.

Czech edition © Argo, 2017
Translation © Michala Marková, 2017
Afterword © Petr A. Bílek, 2017
©Éditions Grasset & Fasquelle, 2015

ISBN 978-80-257-2144-5 (váz.)
ISBN 978-80-257-2207-7 (e-kniha)

„Tlumočníci jsou všudypřítomní. Každý mluví vlastním jazykem, byť trochu ovládá i jazyk druhého. Tlumočník má široké pole k uplatnění svých triků a má na paměti vlastní zájmy.“

Derrida

Paříž**1.**

Život není román. Nebo by tomu člověk rád věřil. Roland Barthes kráčí ulicí Bièvre. Největší literární kritik 20. století je vrcholně znepokojen a má k tomu dobrý důvod. Jeho matka, s níž udržoval velice proustovský vztah, zemřela, a jeho seminář na Collège de France, nazvaný „Příprava románu“, je hotové fiasko, což si může jen těžko zastírat: celý rok svým studentům vykládá o japonských haiku, o fotografování, o označujícím a označovaném, o Pascalově pojetí rozptýlení, o kavárenských číšnicích, o županech a o místech v posluchárně – prostě o všem kromě románu. A tak to trvá už tři roky. Samozřejmě ví, že ten seminář je jen úhybným manévrem oddalujícím okamžik, kdy se sám pustí do skutečného literárního díla, to znamená chvíli, v níž dá náležitý prostor onomu mimořádně citlivému spisovateli, který v něm dříme a který se dle obecného mínění začal projevovat už v jeho *Fragmentech milostného diskurzu*, té bibli všech mladých pod pětadvacet. Je čas se proměnit ze Sainte-Beuva v Prousta a po právu zaujmout místo ve spisovatelském panteonu. Maminka je mrtvá: kruhem se vrátil zpět k *Nulovému stupni rukopisu*. Čas nadešel.

No ano, ano, ta politika, však ono se uvidí. Nedá se říct, že by se z něj po cestě do Číny stal nějaký zarytý maoista. Na druhou stranu se od něj nic takového nečekalo.

Chateaubriand, La Rochefoucauld, Brecht, Racine, Robbe-Grillet, Michelet, maminka. Lásky jednoho hochy.

Zajímalo by mě, jestli už tenkrát byla tahle čtvrt plná obchodů s turistickým vybavením.

Za čtvrt hodiny bude mrtvý.

Vím určitě, že v ulici Blancs-Manteaux ho dobře nakrmili. Umím si představit, že v těchhle končinách se jí skvěle. Současné mýty, které si k vlastní slávě buduje buržoazie, dekoduje Roland Barthes v *Mytologiích*, a právě tahle kniha ho doopravdy proslavila; buržoazie mu zkrátka svým způsobem pomohla k majetku. Nicméně to byla maloburžoazie. Velkoburžoazie ve službách lidu, to je velmi zvláštní případ, který by zasloužil hlubší rozbor; chtělo by to článek. Že by dnes večer? Proč ne hned? Ale ne, nejdřív si musí roztrdit diapozitivy.

Roland Barthes přidá do kroku. On, rozený pozorovatel, on, jehož povolání spočívá v pozorování a analýzách, on, který zasvětil život honbě za znaky, přidá do kroku a vůbec nevnímá, co se děje kolem. Nevidí vlastně ani stromy, ani chodníky, ani výklady, ani auta na bulváru Saint-Germain, který zná jako své boty. Už není v Japonsku. Necítí štiplavý mráz. Zvuky ulice k němu sotva doléhají. Je to tak trochu jako podobenství o jeskyni naopak: svět idejí, v němž se uzavřel, mu zatemňuje pohled na smyslový svět. Kolem sebe vidí samé stíny.

Všechny ty důvody, kterými jsem právě ozřejmil, proč měl Roland Barthes plnou hlavu starostí, jsou historicky doložené, já bych vám však rád vyprávěl, jak se to stalo doopravdy. Je-li toho dne myšlenkami jinde, není to jen kvůli matčině smrti nebo kvůli vlastní neschopnosti napsat román, dokonce ani kvůli sílícímu a – jak má sám za to – nezvratnému nezájmu chlapců. Neříkám, že na tyhle věci nemyslí, o povaze jeho nutkavých neuróz nepochybuji. Dnes je však za tím něco jiného. V pohledu toho muže zabraného do myšlenek by pozorný kolemjdoucí rozpoznal stav, o kterém se Barthes domníval, že ho už nikdy nezakusí: vzrušení. Existuje ještě něco jiného než matka, chlapci nebo neexistující román. Je tu *libido sciendi*, žízeň po vědění, a s ní znovu oživená pyšná představa, že

revolučně promění lidské poznání a možná i celý svět. Připadá si Barthes, který při přecházení ulice des Écoles myslí na svou teorii, jako Einstein? Do kanceláře to má už jen pár desítek metrů, když do něj narazí dodávka. Typicky, hrůzyplně, mdle to pleskne, jak maso narazí o plech, a vzápětí se tělo zhroutí na ulici jako hadrová panenka. Kolemjdoucí sebou trhnou. Je 25. února 1980 odpoledne a oni nemohou tušit, co se před jejich očima právě odehrálo a proč, neboť svět o tom zatím ještě neví.

2.

Sémiologie je zvláštní záležitost. Jako první to vytušil Ferdinand de Saussure, zakladatel lingvistiky. Ve svém *Kurzu obecné lingvistiky* nevolá po ničem menším než po vzniku „vědy, která studuje život znaků v životě společnosti“. Coby vodičko pro ty, kdo by se snad toho úkolu chtěli ujmout, dodává: „Tvořila by část sociální psychologie a v důsledku toho i obecné psychologie; nazveme ji *sémiologie* (z řeckého *sémeion*, ‚znak‘). Ukázala by nám, z čeho sestávají znaky a které zákony je řídí. Protože zatím neexistuje, nelze říci, čím bude; má však právo na existenci a její místo je předem vytyčené. Lingvistika je pouze částí této obecné vědy a zákony objevené sémiologií bude možné uplatnit i na lingvistiku. Ta se tak octne v oblasti jasně vymezené v souboru lidských faktů.“* Rád bych slyšel, jak tuto pasáž čte Fabrice Luchini a zdůrazňuje slova, což tak dobře ovládá, aby všichni pochopili ne-li jejich smysl, tak přinejmenším celou jejich krásu. Tohle geniální vnuknutí, pro Saussurovy současníky (kurz probíhal v roce 1906) víceméně nesrozumitelné, neztratilo o sto let později ani na síle, ani na

* Ferdinand de Saussure: Kurs obecné lingvistiky. Academia, Praha 1996. Přel. František Čermák. (Další citace tamt.)

záhadnosti. Mnoho sémiologů se od těch dob pokusilo o jasnější i podrobnější definice, jenže si navzájem protiřečili (občas si to ani sami neuvědomovali), celou věc ještě víc zatemnili a nakonec se jim podařilo jen (a to ještě stěží) připsat další položky na seznam mimojazykových znakových systémů: dopravní značky, mezinárodní signální kód, čísla autobusů nebo čísla hotelových pokojů doplnily vojenské hodnosti, znakový jazyk... a to je asi tak všechno.

Vzhledem k počátečním ambicím je to poněkud hubený výsledek.

Z tohoto pohledu sémiologie zdaleka nepůsobí jako rozšíření oboru lingvistiky, spíš jen jako zkoumání hrubých protojazyků, mnohem jednodušších, a tedy mnohem omezenějších, než je kterýkoliv běžný jazyk.

Jenže to tak není.

Ne náhodou se Umberto Eco, mudrc z Boloni, jeden z posledních žijících sémiologů, tak často odvolává na velké, rozhodující vynálezy z dějin lidstva: na kolo, lžíci, knihu..., což jsou podle něho dokonalé, nedostižně účinné nástroje. Všechno totiž nasvědčuje tomu, že také sémiologie je jedním ze stěžejních objevů lidských dějin a jedním z nejmocnějších nástrojů, jaké kdy člověk stvořil, ale je to s ní podobné jako s ohněm nebo atomem: úplně na začátku nikdo neví, k čemu slouží ani jak s ní nakládat.

3.

Za čtvrt hodiny však stále ještě mrtvý není.

Roland Barthes leží u obrubníku a nehýbe se, ale z těla mu uniká hrdelní sípění, a zatímco se jeho duch noří do hlubin bezvědomí, patrně protkaného vířícími haiku, racinovskými alexandrinami a pascalovskými aforismy, on slyší – a (určitě) si říká, to je možná poslední věc, kterou uslyším – křik vydešeného řidiče: „Skočil

mi rovnou pod kola! Skočil mi rovnou pod kola!“ Co je to za přízvuk? Kolem se shlukli chodci, vytržení z otupělosti, sklánějí se nad jeho budoucí mrtvolou a diskutují, analyzují a hodnotí:

„Musíme zavolat záchranku!“

„To nemá cenu, ten to má za sebou.“

„Skočil mi pod kola, jste svědci!“

„Ten je teda pěkně zřízenej.“

„Chudák...“

„Musíme najít telefonní budku. Máte někdo drobné?“

„Nestačil jsem zabrrrrdit!“

„Nesahejte na něj, musíme počkat na záchranku...“

„Uhněte, já jsem doktor!“

„Neobracejte ho!“

„Jsem lékař. Ještě žije. Musíme uvědomit jeho rodinu.“

„Chudák...“

„Já ho znám!“

„Je to sebevražda?“

„Chtělo by to znát jeho krevní skupinu.“

„To je můj štamgast, každý ráno se zastaví na vínko.“

„Tak teď už se nezastaví.“

„Je nametenej?“

„Táhne to z něj.“

„Sklenčku bílýho na stojáka, už spoustu let, každý ráno.“

„To nám toho o krevní skupině moc neprozradí.“

„Řidič nesmí za žádných okolností ztratit vládu nad vozem, na to máme zákon!“

„Heleďte, jestli máte dobrý pojištění, tak se není čeho bát.“

„Ale zas vám to udělá pořádně malus.“

„Nesahejte na něj!“

„Já jsem lékař.“

„Já taky.“

„Tak se o něj postarejte. Já jdu sehnat záchranku.“

„Já musím rozvážet!“

Většina světových jazyků používá takzvané apikoalveolární *er*, které francouzština označuje jako „roulé“, kdežto francouzština již před třemi stovkami let přijala za své *er* uvulární. Ani němčina, ani angličtina toto drnčivé *er* nepoužívají. Na španělský ani italský akcent to nevypadá. Že by to byla portugalština? Řidič mluví trochu hrdelně, ale ne dostatečně nazálně ani zpěvavě, intonaci má docela monotónní, a to až do té míry, že v ní příliš nezaznívají modulace vyjadřující paniku.

Možná v tom bude ruština.

4.

Jak se sémiologii, zrozené z lingvistiky, podařilo neskončit jako nedochůdce zabývající se nejchudšími a nejomezenějšími jazyky, nýbrž se proměnit – bráno do důsledků – přímo v atomovou bombu?

Došlo k tomu postupem, s nímž je Barthes dobře obeznámen.

Ve svých počátcích měla sémiologie sloužit ke zkoumání ne-jazykových komunikačních systémů. Sám de Saussure svým studentům říkal: „Jazyk je znakový systém vyjadřující ideje, a je tak srovnatelný s písmem, abecedou hluchoněmých, symbolickými rituály, zdvořilostními formami, vojenskými signály atd. Je však z těchto systémů nejdůležitější.“ A to je rozhodně pravda, ale pouze pokud definici znakových systémů omezíme na ty, které slouží explicitně a záměrně ke komunikaci. Buyssens sémiologii definuje coby „zkoumání komunikačních procesů, to jest prostředků používaných k ovlivňování druhých, které ti, jež chceme ovlivnit, za takové považují.“

Barthesova geniální idea spočívala v tom, že se neomezil na komunikační systémy, nýbrž rozšířil pole svého bádání i na systémy značení. Kdo přijde na chuť jazyku, toho začnou jiné formy řeči brzy nudit: vědecky se zabývat dopravními značkami a vojenskou

signalizací je pro lingvistu asi stejně vzrušující, jako kdybyste nutili šachistu či hráče pokeru do taroků nebo piškvorek. Jak by mohl říci Umberto Eco: nejlepším prostředkem komunikace je jazyk, nic lepšího si nemůžeme přát. Přesto jazyk nevyjádří vše. Mluví tělo, mluví věci, mluví dějiny, mluví kolektivní i individuální osudy, život i smrt k nám bez ustání promlouvá tisíci různými způsoby. Člověk je interpretační stroj, a pokud má aspoň trochu představivosti, vidí znaky všude: v barvě manželčina kabátu, ve škrábancích na dvířkách svého auta, ve stravovacích návycích sousedů, v průměrné měsíční míře francouzské nezaměstnanosti, v banánovém aromatu *beaujolais nouveau* (vždycky to prý jsou buď banány, nebo – vzácněji – maliny. Proč? To nikdo neví, ale vysvětlení musí existovat a určitě je sémiologické), v hrdé, vznosné chůzi černošky krácející před ním chodbou metra, v kolegově zvyku nedopínat si dva nejhořejší knoflíčky košile, v rituálu, kterým ten či onen fotbalista oslavuje gól, ve způsobu, jakým jeho partnerka křičí při orgasmu, v designu skandinávského nábytku, v logu hlavního sponzora tenisového turnaje, v písni při závěrečných titulcích filmu, v architektuře, v malířství, v módě, gastronomii, reklamě, ve vybavení interiérů, v západním pojetí ženy a muže, v lásce a smrti, v nebi a zemi a tak dále. Od Barthesových dob už znaky nemusejí nutně být signály: teď to jsou indicie. Byla to zásadní proměna. Jsou všude. Sémiologie je připravena dobýt svět.

5.

Komisař Bayard se ohlásí na oddělení akutních příjmů v nemocnici Pitié-Salpêtrière, kde se dozví číslo pokoje Rolanda Barthese. Ze spisu doposud vyrozuměl následující: jedná se o čtyřiašedesátiletého muže, kterého v pondělí odpoledne v ulici Écoles porazila na přechodu pro chodce dodávka s prádlem. Řidič dodávky, Ivan

Delahov, původem z Bulharska, byl lehce pod vlivem alkoholu, ale v povolené míře, ne natolik, aby šlo o přestupek: měl 0,6 promile, přičemž horní hranice činí 0,8 promile. Přiznal, že nabral zpoždění s nákladem vypraných košil. Neoblomně však tvrdil, že nejel rychleji než 60 km/h. Sražený muž byl v době příjezdu záchranky v bezvědomí a neměl u sebe žádné doklady, byl však identifikován jedním ze svých kolegů, jistým Michelem Foucaultem, rovněž spisovatelem a profesorem na Collège de France a spisovatelem.

Nic z toho ovšem nezakládá důvod pro tak kvapné vyslání vyšetřovatele, natožpak komisaře státní zpravodajské služby. Přítomnost Jacquese Bayarda lze vysvětlit jen jedním jediným detailem: když Rolanda Barthese onoho 25. února 1980 srazilo auto, byl právě na cestě z ulice Blancs-Manteaux, kde poobědval s Françoisem Mitterrandem.

Mezi tímto obědem a nehodou ani mezi socialistickým kandidátem pro prezidentské volby, které se mají konat příští rok, a mezi bulharským šoférem, zaměstnancem prádelny, není na první pohled žádná zjevná spojitost, ale státní zpravodajská služba se už z podstaty zajímá o vše, a v této předvolební době pak o François Mitterranda zvláště. Podle průzkumů veřejného mínění je sice nepoměrně oblíbenější Michel Rocard (průzkum agentury Sofres z ledna 1980: „Kterého kandidáta socialistů považujete za nejlepšího?“ Mitterrand 20 %, Rocard 55 %), ale na vyšších místech nepochybně panuje názor, že se neodváží překročit Rubikon: socialisté jsou legitimisté, a Mitterrand byl znovu zvolen do čela strany. Už je to šest let, co získal 49,19 % hlasů oproti Giscardovým 50,81 %: to je nejmenší zaznamenaný rozdíl v prezidentských volbách od zavedení přímého všeobecného volebního práva. Riziko, že poprvé v dějinách Páté republiky bude zvolen levicový prezident, nelze vyloučit, a právě proto zpravodajci tak rychle vyslali vyšetřovatele. Jacques Bayard má v první řadě za úkol ověřit, jestli Barthes u Mitterranda nepřebral nebo se náhodou neúčastnil sado-masochistických orgií se psy. V posledních letech se socialistického

předáka dotklo jen velice málo skandálů, dalo by se říci, že si dává pozor. Falešný atentát v zahradách u Observatoře je zapomenut. Jeho vichystická epizoda a řád Francisque z Pétainových rukou jsou tabu. Chtělo by to něco čerstvějšího. Oficiálně má Jacques Bayard za úkol prošetřit okolnosti nehody, ale nikdo mu nemusí vysvětlovat, co se od něj očekává doopravdy: má se v tom pořádně pohrabat a zjistit, jestli by se z toho nedalo na socialistického kandidáta něco vytáhnout a patřičně to rozmáznout.

Když Jacques Bayard dorazí k pokoji, zjistí, že na chodbě už stojí několikametrová fronta. Všichni čekají, až budou moci navštívit téhož pacienta. Jsou tu návštěvníci staří a dobře oblečení, mladí a špatně oblečení, staří a špatně oblečení, mladí a dobře oblečení, od každého stylu něco, dlouhé vlasy, krátké vlasy, pár Severoafričanů, víc mužů než žen. Při čekání se hlasitě baví, hádají se, nadávají si, čtou nebo kouří. Bayard, kterému pořád ještě nedošlo, jak slavný Barthes je, se pravděpodobně diví, co je to za cirkus. Využije svých práv, předběhne frontu, prohlásí: „Policie!“ a vejde do pokoje.

Do oka mu okamžitě padne: nezvykle vysoké lůžko, trubice v krku, podlitiny ve tváři, smutek v očích. V pokoji jsou ještě čtyři lidé: mladší bratr, nakladatel, žák a něco jako mladý arabský princ, velký elegán. Arabský princ je Youssef, společný přítel učitele a žáka jménem Jean-Louis, kterého mistr považuje ze svých studentů za nejnadanějšího nebo ho má přinejmenším ze všech nejradši. Jean-Louis a Youssef spolu bydlí v bytě v osmém obvodu, pořádají tam večírky, které Barthesovi přinášejí trochu povyražení. Potkává se u nich spousta lidí, studenti, herečky, osobnosti všeho druhu, často tam zavítá André Téchiné, někdy Isabelle Adjaniová a pokaždé spousta mladých intelektuálů. Tyhle podrobnosti komisaře Bayarda momentálně nezajímají, jeho úkolem je pouze zrekonstruovat okolnosti nehody. Při příjezdu do nemocnice se Barthes probral z bezvědomí. Svým blízkým, kteří se sem seběhli, opakoval: „Taková hloupost! Taková hloupost!“ Přes mnohočetné pohmožděniny a několik zlomených žeber jeho stav nepůsobil